

PIOTR EBERHARDT

SYTUACJA DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNA FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Zagadnienia związane z załamaniem demograficznym Rosji oraz trudnymi warunkami życia społeczeństwa rosyjskiego budzą powszechne zainteresowanie. Wielu badaczy i publicystów zajmuje się tą problematyką. Wynika to z faktu, że w okresie transformacji ustrojowej stopa życiowa ludności rosyjskiej uległa znacznemu pogorszeniu. Zwiększyły się poważnie dysproporcje majątkowe. Duża część mieszkańców żyje w ubóstwie, poniżej minimum socjalnego. Trudne warunki ekonomiczne zdestabilizowały życie polityczne kraju. Głęboki kryzys gospodarczy wpłynął równocześnie na sytuację demograficzną. W następstwie tego wzrosła patologia społeczna oraz przestępstwa kryminalne. Wszystko to razem wpłynęło na nastroje Rosjan, którzy z nostalgią wspominają czasy sowieckie gwarantujące bezpieczeństwo socjalne i stabilizację polityczną.

Z tego względu przedstawienie problematyki demograficzno-społecznej współczesnej Rosji staje się ważnym problemem naukowym i politycznym¹. Może ono wyjaśnić tło wielu wydarzeń zachodzących obecnie w Federacji Rosyjskiej. Tematyka ta stała się w Rosji punktem wyjścia do rozważań naukowych i wymiany poglądów przedstawicieli różnych profesji zawodowych. Interesująca dyskusja dotyczy zwłaszcza aktualnej sytuacji demograficznej Rosji. Biorą w niej udział głównie demografowie i geografowie rosyjscy. Zaprezentowanie ich stanowiska jest celowe, gdyż w odróżnieniu

Prof. dr hab. PIOTR EBERHARDT – pracownik Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN oraz wykładowca w Instytucie Socjologii KUL; adres do korespondencji: ul. Cybisa 9/28, 02-784 Warszawa.

¹ Wiele informacji na temat problematyki demograficznej Rosji zawiera książka: P. E b e r h a r d t, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.

od ocen politologów oraz ekonomistów ich opinie są w Polsce mniej znane. Z tego też powodu, analizując przemiany demograficzne zachodzące we współczesnej Rosji, należy przedstawić dyskusję, jaka się toczy na ten temat w rosyjskich środowiskach opiniotwórczych.

Upadek komunizmu oraz rozpad imperium Sowieckiego przyniósł destabilizację społeczną i upadek gospodarczy kraju. Informacje o sytuacji ekonomicznej społeczeństwa rosyjskiego są powszechnie znane, gdyż stale są prezentowane w środkach masowego przekazu. W odróżnieniu od tematyki demograficznej nie wymagają więc szerszego omówienia. Jedynie w celu ukazania skali zachodzących procesów pauperyzacji i spadku i tak niskiej zamożności społeczeństwa rosyjskiego podanych będzie kilka podstawowych informacji statystycznych. W ciągu całej ubiegłej dekady związanej z transformacją ustrojową nastąpiło znaczne obniżenie realnych dochodów ludności (zob. tab. 1).

Tabela 1. Realne dochody społeczeństwa rosyjskiego w latach 1992-1999 (w ujęciu procentowym)

Lata	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Rok poprzedni 100,0%	52,5	116,4	112,9	84,9	100,1	105,3	83,7	85,8

Źródło: „Rosyjskij Statistyczeskij Jeżegodnik” (Moskwa) 2000.

Największy spadek realnych uposażeń społeczeństwa rosyjskiego miał miejsce w 1992 r.; obniżył się wówczas w stosunku do roku poprzedniego o połowę. W następnych dwóch latach wystąpiła niewielka poprawa zarobków ludności, aby w 1995 r. znowu obniżyć się o około 15%. W kolejnym okresie dwuletnim mieliśmy do czynienia z pewną stabilizacją, która trwała do 1998 r. Kryzys finansowy, jaki w 1988 r. wstrząsnął gospodarką rosyjską, doprowadził do ponownego spadku i tak już niskich dochodów realnych ludności.

Dla celów statystycznych wyliczono w Federacji Rosyjskiej tzw. minimum socjalne. Wyznaczona została bardzo niska granica, przy której egzystencja biologiczna człowieka jest już zagrożona. Poniżej tak określonej granicy, świadczącej o skrajnym ubóstwie, żyło w Federacji Rosyjskiej w 1999 r. 43,8 mln ludności, czyli 29,9% ogólnego zaludnienia kraju. Ludziom żyjącym w takich warunkach nie wystarcza środków pieniężnych na podstawowe wyżywienie. Poziom życia ludności w Rosji jest zróżnicowany regionalnie. W obwodzie tiumeńskim na Syberii, w którym wydobywa się ropę naftową,

żyje poniżej granicy minimum socjalnego 17,8%, w stołecznej Moskwie – 23,3%, zaś w Inguszetii – 95,1% ludzi. Wynika to stąd, że duża część społeczeństwa rosyjskiego żyje w warunkach niezmiernie ciężkich. Musi to wywoływać niezadowolenie i krytycyzm wobec zachodzących zmian ustrojowych. Wzrastające dysproporcje majątkowe są przyczyną ogólnej frustracji, która objęła dużą część ludności.

Wprowadzenie gospodarki rynkowej spowodowało zamykanie nierentownych zakładów przemysłowych. Produkcja przemysłowa spadła o połowę, a zmiany własnościowe zracjonalizowały gospodarkę zasobami pracy. Zabrakło środków finansowych na sferę budżetową. Spowodowało to spadek zatrudnienia. Znaczne ograniczenie działalności inwestycyjnej doprowadziło do zmniejszenia liczby robotników budowlanych. Transformacja, która miała uzdrowić gospodarkę, przeprowadzona nieudolnie przyniosła rezultaty odwrotne od spodziewanych. Jednym z bolesnych skutków załamania gospodarczego było bezrobocie, które przybrało duże rozmiary.

Ogólna liczba bezrobotnych wynosiła w 1992 r. 3877 tys. W stosunku do zasobów siły roboczej stanowiło to 5,2%. W kolejnych latach liczba bezrobotnych wyraźnie się zwiększyła (1993 – 4305 tys., 1994 r. – 5702 tys., 1995 r. – 6712 tys., 1996 r. – 6732 tys., 1997 r. – 8058 tys., 1998 r. – 8876 tys.). W rezultacie ożywienia w gospodarce w następnych dwóch latach bezrobocie się obniżyło, ale nadal oscyluje wokół 10% w stosunku do liczby ludności aktywnej zawodowo.

Według oficjalnych danych najwyższy stan bezrobocia ma miejsce w Inguszetii (około 50% zasobów siły roboczej). Wysoka stopa bezrobocia występuje prawie we wszystkich republikach zamieszkałych przez ludność nierosyjską. Dotyczy to zwłaszcza republik położonych na północnych zboczach Kaukazu. Trudna jest sytuacja na rynku pracy w Syberii, głównie w obwodach położonych w regionie Dalekiego Wschodu. Bezrobocie w Federacji Rosyjskiej stanowi poważny problem społeczny i psychologiczny. Do przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych istniejący system zapewniał pełne zatrudnienie. Przyzwyczajona do tego ludność nie akceptuje obecnego stanu. Brak pracy powoduje niezadowolenie, co rodzi destabilizację społeczną.

Ciężkie warunki bytu ludności, które ukształtowały się po rozpadzie Związku Sowieckiego, wpłynęły wyraźnie na sytuację demograficzną Rosji. Spektakularnym tego wyrazem stało się sukcesywne zmniejszenie się liczby ludności kraju. Maksimum zaludnienia zostało osiągnięte w 1992 r. – 148 704 tys.; następnie rozpoczął się regres. Liczba ludności według stanu

z 1. 01. 2001 wynosiła 145 174 tys., czyli obniżyła się o ponad 3,5 mln, z tym że w miarę upływu lat procesy depopulacyjne nasilają się (zob. tab. 2).

Tabela 2. Liczba ludności w Federacji Rosyjskiej
w okresie 1990-2001

Lp.	Data	Liczba ludności (w tys.)	Wzrost lub ubytek demograficzny	
			w tys.	w %
1.	1990	148 041	+ 641	+ 0,45
2.	1991	148 543	+ 502	+ 0,33
3.	1992	148 704	+ 161	+ 0,11
4.	1993	148 673	- 31	- 0,02
5.	1994	148 366	- 307	- 0,21
6.	1995	148 306	- 60	- 0,04
7.	1996	147 976	- 330	- 0,22
8.	1997	147 502	- 474	- 0,32
9.	1998	147 105	- 397	- 0,27
10.	1999	146 693	- 412	- 0,28
11.	2000	145 925	- 768	- 0,53
12.	2001	145 174	- 751	- 0,51

Źródło: „Demograficzeskij Jeżegodnik Rossii”, s. 19.

Przyczyną tego ubytku było obniżenie się stopy urodzeń oraz wzrost liczebności zgonów. Przyrost naturalny przekształcił się w ubytek naturalny. Początkowo nadwyżka zgonów nad urodzeniami była rekompensowana dodatnim saldem migracyjnym. Setki tysięcy Rosjan przebywających do tej pory w azjatyckich, bałtyckich lub zakaukaskich republikach związkowych zaczęło powracać do swojej macierzystej republiki. Przyczyną tych masowych powrotów były konflikty etniczne lub antagonizmy o podłożu narodowościowym. W następnej fazie napływ migrantów nie był już w stanie uzupełnić ubytku naturalnego i liczba ludności w Federacji Rosyjskiej zaczęła się obniżać. W ciągu całego dziesięciolecia ewolucja ruchu naturalnego przynosiła coraz większą nadwyżkę zgonów nad liczbą urodzeń (zob. tab. 3).

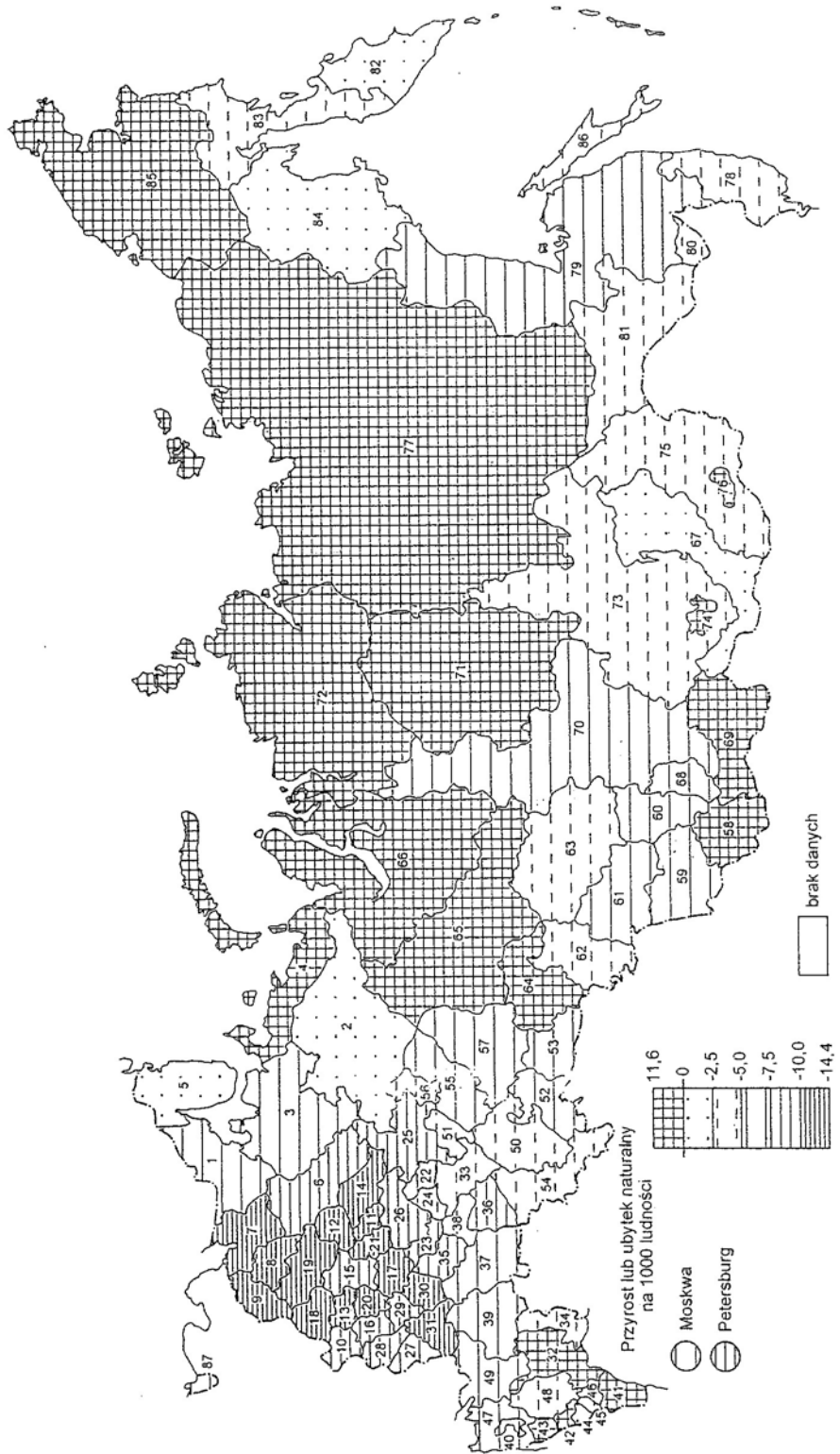
Tabela 3. Ruch naturalny ludności w Federacji Rosyjskiej w okresie 1991-2000

Lp.	Lata	Ruch naturalny ludności					
		w tysiącach			w promilach		
		urodzenia	zgony	przyrost	urodzenia	zgony	przyrost
1.	1991	1 795	1 691	+ 104	12,1	11,4	+ 0,7
2.	1992	1 588	1 807	- 219	10,7	12,2	- 1,5
3.	1993	1 379	2 129	- 750	9,4	14,5	- 5,1
4.	1994	1 408	2 301	- 893	9,6	15,7	- 6,1
5.	1995	1 364	2 204	- 840	9,3	15,0	- 5,7
6.	1996	1 305	2 082	- 777	8,9	14,2	-5,3
7.	1997	1 260	2 016	- 756	8,6	13,8	-5,2
8.	1998	1 283	1 989	- 706	8,8	13,6	- 4,8
9.	1999	1 215	2 144	- 929	8,3	- 14,7	- 6,4
10.	2000	1 259	2 217	- 958	8,7	15,3	- 6,6

Źródło: „Demograficzeskij Jeżegodnik Rossii”, s. 19.

Załamanie demograficzne Rosji ujawniło się w sposób wyraźny w 1992 r. Od następnego roku stopa zgonów zaczęła przewyższać liczbę urodzeń. W miarę upływu lat sytuacja zaczęła się pogarszać. Ubytek naturalny – wynoszący 1,5‰ w 1992 – spadł w 1994 do poziomu 6,1‰. W warunkach pokojowych taki duży ubytek naturalny jest rzadko spotykany w skali współczesnego świata (podobny ubytek wystąpił również na Ukrainie, Łotwie i Estonii), zwłaszcza że sam proces przeobrażeń demograficznych był bardzo gwałtowny i wiązał się z niekorzystną tendencją zmian zarówno w zakresie urodzeń (spadek), jak i zgonów (wzrost).

Przedstawienie skali ubytku naturalnego w wielkościach bezwzględnych w sposób wyrazisty pokazuje skalę tego procesu. Liczba urodzeń obniżyła się między 1991 a 1994 r. o 387 tys. Równocześnie liczebność zgonów podniosła się z 1691 tys. do 2301 tys., czyli o 610 tys. W rezultacie, zamiast przyrostu naturalnego, który wynosił w 1991 r. 104 tys., mieliśmy do czynienia w 1994 r. z ubytkiem naturalnym w wysokości 893 tys. Następne lata nie tylko nie poprawiły sytuacji, lecz przeciwnie – wzmocniły niekorzystne trendy przemian. Wystąpił dalszy spadek urodzeń, którego nie zrekompensowało zmniejszenie stopy zgonów z 15,7‰ (1994) do 13,6‰ (1998). Ubytek naturalny jest niezmiernie wysoki (1994 r. – 6,1‰, 1998 r. – 4,8‰). Według danych z 2000 r. mieliśmy do czynienia ze wzrostem liczby zgonów do 15,3‰, co przy dalszym obniżeniu się liczby urodzeń doprowadziło do ubytku naturalnego do poziomu – 6,6‰.

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY FEDERACJI ROSYJSKIEJ W 1999 ROKU

REGION PÓŁNOCNY

1. Rep. Karelii
2. Rep. Komi
3. obw. archangielski
4. Nieniecki OA
5. obw. Murmański
6. obw. Wołogodzki

REGION PŁN.-ZACH.

7. obw. leningradzki
8. obw. nowogrodzki
9. obw. pskowski

REGION CENTRALNY

10. obw. briański
11. obw. iwanowski
12. obw. jarosławski
13. obw. kałuski
14. obw. kostromski
15. obw. moskiewski
16. obw. orłowski
17. obw. riazański
18. obw. smoleński
19. obw. twerski
20. obw. tulski
21. obw. włodzimierski

REGION WOŁŻAŃSKO-WIACKI

22. Rep. Maryjska
23. Rep. Mordwińska
24. Rep. Czuwaska
25. obw. kirowski
26. obw. niżnonowogrodzki

REGION CENTRALNOCZARNOZIEMNY

27. obw. biełgorodzki
28. obw. kurski
29. obw. lipiecki
30. obw. tambowski
31. obw. woroneski

REGION POWOŁŻA

32. Rep. Kałmucji
33. Rep. Tatarstanu
34. obw. astrachański
35. obw. penzeński
36. obw. samarski
37. obw. saratowski
38. obw. uljanowski
39. obw. wołgogradzki

REGION PÓŁNOCNOKAUKASKI

40. Rep. Adygei
41. Rep. Dagestanu
42. Rep. Kabardyjsko-Bałkarska

43. Rep. Karaczajsko-Czerkieska

44. Rep. Północno-Osetyńska
45. Rep. Inguska
46. Rep. Czeceńska
47. Kraj Krasnodarski
48. Kraj Stawropolski
49. obw. rostowski

REGION URALSKI

50. Rep. Baszkirii
51. Rep. Udmurcka
52. obw. czelabiński
53. obw. kurgański
54. obw. orenburski
55. obw. permski
56. Komi-Permiacki OA
57. obw. jekatierinburski

REGION ZACHODNIOSYBERYJSKI

58. Rep. Altaju
59. Kraj Altajski
60. obw. kemerowski
61. obw. nowosybirski
62. obw. omski
63. obw. tomski
64. obw. tiumeński
65. Chanty-Mansyjski OA
66. Jamalsko-Nieniecki OA

REGION WSCHODNIOSYBERYJSKI

67. Rep. Buriacji
68. Rep. Chakasji
69. Rep. Tuwy
70. Kraj Krasnojarski
71. Ewenkijski OA
72. Tajmyrski OA
73. obw. irkucki
74. Ust Ordyńsko-Buriacki OA
75. obw. czytyjski
76. Agińsko-Buriacki OA

REGION DALEKIEGO WSCHODU

77. Rep. Jakucka (Sacha)
78. Kraj Nadmorski
79. Kraj Chabarowski
80. Żydowski Obwód Autonomiczny
81. obw. amurski
82. obw. kamczacki
83. Koriacki OA
84. obw. magadański
85. Czukocki OA
86. obw. sachaliński
87. obw. kaliningradzki

W wyniku raptownego obniżenia się stopy urodzeń oraz skokowego wzrostu liczby zgonów ubytek naturalny ludności Federacji Rosyjskiej wyniósł 6827 tys. w latach 1992-2000. W ciągu zaledwie dziewięciu lat liczba ludności Federacji Rosyjskiej obniżyła się w rezultacie nadwyżki zgonów nad urodzeniami o blisko 7,0 mln. W pewnym stopniu dodatnie saldo migracyjne zredukowało ten ubytek. Niemniej regres demograficzny przybrał wielką skalę. Ewolucja ruchu naturalnego, która zachodziła już od kilku dziesięcioleci, w latach dziewięćdziesiątych uległa przyspieszeniu i przybrała postać dramatyczną. Równocześnie nałożyły się bowiem dwa niekorzystne procesy, a mianowicie zmniejszenie liczebności urodzeń oraz wzrost stopy zgonów. Występowanie obu tych tendencji doprowadziło do zjawiska depopulacji kraju. Podane wyliczenia statystyczne odnoszą się do całej ludności zamieszkującej Rosję. Zazwyczaj w tej dziedzinie występuje duże zróżnicowanie regionalne, zwłaszcza jeżeli dotyczy to tak wielkiego kraju, jakim jest Rosja.

Regres demograficzny objął w zasadzie całe – z małymi wyjątkami – terytorium Federacji Rosyjskiej. Przedstawia to załączona do tekstu mapa 1. Jedynie niewielkie obszary zamieszkałe przez ludność nierosyjską odznaczają się przyrostem naturalnym. W europejskiej części Rosji jest to Nieniecki Okręg Autonomiczny (w obwodzie archangielskim), dwie republiki muzułmańskie (na północnym Kaukazie, tzn. Dagestańska RA i Kabardyjsko-Bałkarska RA) oraz położona bardziej na północ Kałmucja. W części syberyjskiej przyrostem naturalnym cechują się jedynie republiki i okręgi autonomiczne, tzn. jednostki administracyjne, w których ludność rdzenna pochodzenia niesłowiańskiego odgrywa istotną rolę. W regionie zachodniosyberyjskim jest to Ałtajska RA oraz dwa okręgi autonomiczne w obwodzie tiumeńskim: Chanty-Mansyjski OA i Jamalsko-Nieniecki OA. W regionie centralnosyberyjskim republika Tuwa RA oraz cztery okręgi narodowościowe, a mianowicie Ewenkijski OA, Tajmyrski (Dołgańsko-Nieniecki) OA, Aginsko-Buriacki OA oraz Ust Ordyńsko-Buriacki OA. W regionie Dalekiego Wschodu nadwyżkę urodzeń nad zgonami mają jednostki administracyjne położone w północnej Syberii, zamieszkałe przez ludy miejscowe, tzn. Jakucja RA i Czukocki OA.

Na obszarze Federacji Rosyjskiej, gdzie dominuje ludność rosyjska, stopa urodzeń jest niska, natomiast zgonów – wysoka. Najmniej korzystna sytuacja występuje w centralnej i północnej części europejskiej Rosji. Najniższym współczynnikiem urodzeń cechuje się miasto Petersburg (6,2‰) i obwód leningradzki, smoleński i tulski (6,5‰). Poza wymienionymi są jeszcze 34

obwody, w których współczynnik urodzeń jest niższy od 8%. Proporcjonalnie najwyższą liczbą zgonów charakteryzuje się obwód pskowski (21,4‰), iwanowski (20,3‰), twerski (20,2‰), tulski (20,2‰), nowogrodzki (19,1‰), smoleński (18,9‰), riazański (18,6‰), jarosławski (18,3‰), tambowski (18,2‰). Obwody, w których wysoka liczba zgonów występuje wraz z niską liczebnością urodzeń, siłą rzeczy cechują się wysokim ubytkiem naturalnym. W licznych obwodach ubytek naturalny jest wyższy od współczynnika 10‰. Są to obwody: pskowski (14,4‰), tulski (13,7‰), iwanowski (13,7‰), twerski (13,2‰), smoleński (12,4‰), nowogrodzki (11,9‰), riazański (11,6‰), jarosławski (11,5‰), leningradzki (11,3‰), tambowski (11,0‰), włodzi-mierski (10,8‰), kałuski (10,3‰), woroneski (10,2‰) i kostromski (10,1‰).

Obwody o najwyższym ubytku naturalnym usytuowane są w pobliżu Leningradu i Moskwy. W miarę przesuwania się na wschód względnie południe sytuacja się poprawia i nadwyżka zgonów nad urodzeniami jest niższa. Obwody położone na Syberii mają nieznacznie wyższy współczynnik urodzeń. Na niższym poziomie kształtują się również zgony. Łącznie przynosi to także ubytek naturalny, ale nie jest on tak wysoki jak po zachodniej stronie Uralu. Wysokim przyrostem naturalnym odznacza się jedynie ludność zamieszkała w autonomicznych republikach usytuowanych na północnych zboczach Kaukazu. Tamtejsze grupy narodowościowe nie są liczne, a zatem wskaźniki odniesione do republik kaukaskich w niewielkim stopniu wpływają na wskaźnik ogólnokrajowy.

Przedstawione dane statystyczne świadczą o zaawansowanych procesach depopulacyjnych na przeważającej części terytorium Federacji. Przyczyny spadku urodzeń są dość złożone i wynikają z całokształtu warunków społecznych, ekonomicznych, a nawet moralnych, jakie występują w społeczeństwie rosyjskim. Wyjaśnienie ich nie jest możliwe bez odrębnych, szczegółowych ekspertyz oceniających warunki egzystencji, preferowany model życia i aspiracji przeciętnej rodziny rosyjskiej, w tym przede wszystkim kobiet. Można jedynie, na przykładzie wybranych dziedzin, pokazać charakterystyczne zjawiska ukazujące skalę kryzysu, który dotknął społeczeństwo rosyjskie w okresie trudnej transformacji ustrojowej.

O sytuacji rodzinnej świadczy pośrednio stosunek liczby zawartych ślubów do orzeczonych rozwodów. Relacja ta wskazuje na trwałość rodziny. Liczba rozwodów jest w Federacji Rosyjskiej bardzo duża; pomimo że odznacza się od 1994 r. pewną tendencją spadkową, to jest nadal wysoka i budzi zaniepokojenie wśród demografów rosyjskich (zob. tab. 4).

Tabela 4. Liczba ślubów i rozwodów w Federacji Rosyjskiej w okresie 1991-2000

Lp.	Data	Liczba ślubów		Liczba rozwodów		Na 1000 ślubów orzekanych jest rozwodów
		w tys.	w ‰	w tys.	w ‰	
1.	1991	1277,2	8,6	597,9	4,0	468
2.	1992	1053,7	7,1	639,2	4,3	607
3.	1993	1106,7	7,5	663,3	4,5	599
4.	1994	1080,6	7,4	680,5	4,6	630
5.	1995	1075,2	7,3	665,9	4,5	619
6.	1996	866,7	5,9	562,4	3,8	649
7.	1997	928,4	6,3	555,2	3,8	598
8.	1998	848,7	5,8	501,7	3,4	591
9.	1999	911,2	6,3	532,5	3,7	584
10.	2000	896,7	6,2	627,5	4,3	700

Źródło: „Rossijskij Statisticeskij Jeżegodnik”, s. 100.

Trudne warunki bytu, brak mieszkań, niepewna sytuacja na rynku pracy powodują odkładanie w czasie decyzji o małżeństwie. Między 1991 a 2000 r. liczba zawartych ślubów obniżyła się w skali rocznej o ponad 370 tys. Od kilku lat zmniejsza się również liczba rozwodów. W stosunku jednak do malejącej liczebności zawieranych małżeństw liczba rozwodów ustabilizowała się na bardzo wysokim poziomie, co nie świadczy o poprawie sytuacji. Średnio co drugie małżeństwo w Rosji ulega faktycznemu rozwiązaniu. Przynosi to istotne następstwa dla całokształtu życia rodzinnego.

Malejąca liczba urodzonych dzieci jest spowodowana w dużym stopniu masowością zabiegów przerywania ciąży. Skala tego zjawiska w Rosji, chociaż w ostatnich latach zaczęła maleć, jest nieporównywalna do jakiegokolwiek kraju świata (zob. tab. 5).

Tabela 5. Liczba aborcji w Federacji Rosyjskiej
o okresie 1991-1999

Lp.	Data	Liczba urodzeń w tys.	Liczba aborcji			Na 1000 urodzeń przypada aborcji
			w tys.	na 1000 mieszkań-ców	na 100 kobiet w wieku 15-49	
1.	1991	1795	3608	24,2	5,0	2010
2.	1992	1588	3437	23,1	5,1	2164
3.	1993	1379	3244	21,9	5,2	2352
4.	1994	1408	3060	20,6	5,1	2173
5.	1995	1364	2766	18,7	4,7	2028
6.	1996	1305	2652	18,0	4,8	2032
7.	1997	1260	2498	16,9	4,6	1982
8.	1998	1283	2346	16,0	4,4	1828
9.	1999	1215	2181	14,9	4,1	1795

Źródło: „Nasielienije Rossii 1999” (Moskwa) 2000, s. 69-70.

Podstawową metodą ograniczania liczby dzieci w rodzinie jest aborcja. Pomimo wspomnianego spadku ilości zabiegów przerywania ciąży, co jest przypuszczalnie wywołane rozpowszechnieniem się w społeczeństwie innych sposobów planowania rodzicielstwa, liczba aborcji jest niezwykle wysoka. Przeciętnie na jedno urodzone dziecko przypadają dwa zabiegi usunięcia ciąży. Można przypuszczać, że gdyby nie było w tej dziedzinie tak daleko posuniętej liberalizacji i przyzwolenia społecznego, liczba urodzeń w Rosji byłaby znacznie wyższa i byłaby w stanie zrekompensować wysoką stopę zgonów. Na 100 kobiet w wieku 15-49 lat przypada około pięciu aborcji. Z danych szczegółowych wynika, że wiele aborcji przeprowadza się u kobiet, które po raz pierwszy są w ciąży (w 1998 r. – 172,4 tys.). Więcej zabiegów przerywania ciąży przeprowadza się u kobiet zamieszkałych w mieście niż na wsi. Występują w tej dziedzinie duże różnice regionalne i środowiskowe. U narodów muzułmańskich mieszkających na północnym Kaukazie aborcja jest zjawiskiem sporadycznym i nieakceptowanym społecznie. W laicyzowanych i zsowietyzowanych wielkich miastach zjawisko to ma charakter powszechny. Istnieje wyraźna korelacja między poziomem urodzeń, a liczbą przeprowadzonych aborcji. W republikach północnokaukaskich stopa urodzeń

jest wysoka, z kolei w wielkich miastach centralnej Rosji niska stopa urodzeń wiąże się nieodłącznie z dużą liczbą zabiegów aborcyjnych.

Przyczyną spadku liczby urodzeń tak w wymiarze absolutnym, jak i w odniesieniu do liczebności kobiet w wieku prokreacyjnym jest coraz niższa dzietność. Mniej dzieci rodzi się w rodzinie rosyjskiej. Model małdzietności lub bezdzietności, który pojawił się początkowo w wielkich miastach, a następnie został przyjęty – chociaż w mniejszym stopniu – na terenach wiejskich. Stał się popularny zwłaszcza wśród młodych małżeństw, które preferują awans zawodowy kosztem życia rodzinnego. O zachodzących w tej dziedzinie zmianach dowodzi wskaźnik dzietności, czyli liczba dzieci przypadająca na jedną kobietę (zob. tab. 6).

Tabela 6. Płodność kobiet w Federacji Rosyjskiej w okresie 1991-1999

Lp.	Data	Urodzenia na 1000 mieszkańców (w ‰)	Średnia liczba dzieci na jedną kobietę	Wskaźnik reprodukcji	
				brutto	netto
1.	1991	12,1	1,74	0,85	0,81
2.	1992	10,7	1,55	0,76	0,73
3.	1993	9,4	1,36	0,67	0,65
4.	1994	9,6	1,39	0,68	0,66
5.	1995	9,3	1,34	0,66	0,63
6.	1996	8,9	1,27	0,62	0,60
7.	1997	8,6	1,22	0,60	0,57
8.	1998	8,8	1,24	0,60	0,58
9.	1999	8,3	1,17	0,58	0,55

Źródło: „Nasielienije Rossii 1999”, s. 80.

Malejąca płodność kobiet doprowadziła do takiego stanu, że wskaźnik określający liczbę urodzonych dzieci na jedną kobietę obniżył się do poziomu 1,17. Nie zapewnia to już reprodukcji prostej ani tym bardziej rozszerzonej. Obecnie w Rosji generacja dzieci stanowi w przybliżeniu jedynie 60% populacji rodziców. Obniżenie się dzietności musi doprowadzić do nasilającego się procesu depopulacji ludności Rosji. Podobne zjawiska, chociaż w mniejszym stopniu, zachodzą prawie we wszystkich państwach europejskich (w tym

również w Polsce). W zachodniej Europie napływ młodych imigrantów rekompensuje ubytek ludności wywołany niską płodnością kobiet.

Nadmieniono już, że niekorzystne tendencje do spadku urodzeń nałożyły się w Rosji na wzrost umieralności, zwłaszcza zaś mężczyzn w wieku produkcyjnym². Dla pokazania skali tego zjawiska zamieszczone będą dane o liczbie zgonów wśród mężczyzn różnych grup wiekowych (zob. tab. 7).

Tabela 7. Umieralność wśród mężczyzn w Federacji Rosyjskiej w okresie 1991-1999

Lp.	Grupy wiekowe	Liczba zgonów na 1000 osób w danej grupie wiekowej								
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1.	do 4 roku życia	4,4	4,3	4,5	4,6	4,6	4,5	4,5	4,5	4,6
2.	od 5 do 9	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
3.	od 10 do 14	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
4.	od 15 do 19	1,7	1,8	2,1	2,1	2,4	2,2	1,9	1,9	2,0
5.	od 20 do 24	2,7	3,2	3,8	4,0	4,3	4,2	3,9	4,1	4,5
6.	od 25 do 29	3,5	4,2	5,1	5,5	5,4	5,0	4,6	4,6	5,2
7.	od 30 do 34	4,5	5,5	7,0	7,7	7,4	6,6	5,9	5,8	6,5
8.	od 35 do 39	5,9	7,1	9,3	10,6	10,0	8,6	7,7	7,5	8,4
9.	od 40 do 44	8,0	9,8	13,3	15,2	14,1	12,2	10,6	10,2	11,5
10.	od 45 do 49	11,6	13,5	17,8	20,8	19,3	17,0	14,8	14,4	16,2
11.	od 50 do 54	16,5	19,4	25,3	29,1	27,3	23,7	20,4	19,5	22,3
12.	od 55 do 59	23,3	25,3	31,3	36,2	34,0	31,1	29,5	28,6	31,5
13.	od 60 do 64	34,6	36,9	45,3	51,0	47,1	43,1	40,0	38,1	42,5
14.	od 65 do 69	47,3	49,4	59,4	64,2	61,3	58,3	56,9	55,3	59,0
15.	powyżej 70 roku życia	104,0	105,7	118,6	121,4	112,0	105,1	100,0	97,0	100,8
Ogółem		11,9	13,1	16,1	17,8	16,9	15,8	15,0	14,8	16,3

Źródło: „Rossijskij Statisticeskij Jeżegodnik”, s. 98.

² Rosyjski demograf E. M. Andriejew przedstawił analizę przeciętnej długości życia oraz kształtowanie się śmiertelności w Federacji Rosyjskiej w swoim artykule *Smiertnost w Rossii* („Sowriemiennaja demografija” (Moskwa) 1995, s. 44-62).

W okresie transformacji ustrojowej nastąpiło ciekawe zjawisko demograficzne, a mianowicie raptowne powiększenie się liczby zgonów, ale dotyczyło to głównie mężczyzn. Jeszcze w latach osiemdziesiątych (1985/1986) współczynnik zgonów dotyczący mężczyzn i kobiet był do siebie zbliżony (11,0 ‰ wobec 10,7 ‰). Lata kryzysu gospodarczego doprowadziły do coraz większej różnicy między współczynnikami określającymi wielkość zgonów mężczyzn i kobiet. Jeszcze w 1991 r. różnica ta wynosiła 0,9 punkta procentowego, a następnie zaczęła szybko się powiększać (1992 – 1,7; 1993 – 3,1; i 1994 – 4,0); o tyle więcej – w wymiarze punktów wyrażonych w promilach – umierało mężczyzn od kobiet. W sposób bardziej wyrazisty pokazują ten ważny problem społeczny liczby absolutne. Można tu wskazać, że w 1991 r. zmarło o 34,5 tys. więcej mężczyzn niż kobiet, zaś w 1994 – zgony mężczyzn przewyższyły zgony kobiet o 151,6 tys.

Współczynnik umieralności określony dla mężczyzn między 1991 a 1994 r. wzrósł o 5,9 punkta i osiągnął niezwykle wysoki poziom – 17,8 ‰. Było to przede wszystkim wywołane wzrostem zgonów wśród mężczyzn w wieku od 40. do 54. roku życia. Działo się to przy stabilizacji zgonów dzieci i młodzieży i stosunkowo niewielkim wzrostem śmiertelności wśród ludzi najstarszych. Sytuacja po 1994 r. zaczęła się stosunkowo poprawiać. We wszystkich grupach wiekowych nastąpiło obniżenie umieralności. W grupie najstarszej (powyżej 70 lat) w 1997 r. sytuacja była nawet korzystniejsza niż w 1991 r. Nadal jednak zgony wśród mężczyzn w wieku produkcyjnym są niezwykle wysokie i odbiegają znacznie od tych, jakie mają miejsce w krajach wysoko rozwiniętych. Wzrost liczby zgonów wpłynął na przeciętną długość życia (zob. tab. 8).

Średnia statystyczna długość życia między 1991 a 1994 r. obniżyła się o ponad pięć lat, z tym że dotknęło to bardziej mężczyzn. Różnica między średnią długością życia mężczyzny a kobiety wynosiła w 1994 r. ponad 13 lat. Była to różnica niespotykana w okresie pokojowym w krajach europejskiego kręgu kulturowego. W państwach europejskich przeciętna długość życia mężczyzn jest wyższa niż w Rosji o około 10-15 lat.

Przyczyny tego dramatycznego stanu rzeczy są dość złożone. Wymienia się alkoholizm, wypadki przy pracy, zabójstwa, samobójstwa i inne patologie związane z załamaniem dotychczasowego modelu życia. Nowe warunki egzystencji przyniosły bardziej bolesne następstwa dla mężczyzn niż kobiet.

Tabela 8. Przeciętna długość życia mieszkańca Federacji Rosyjskiej w latach 1991-2000

Lp.	Rok	Ogółem	Średnia długość życia w tym:		Różnica między średnią długością życia mężczyzn i kobiet
			mężczyźni	kobiety	
1.	1991	69,02	63,43	74,29	10,86
2.	1992	67,89	62,01	73,76	11,75
3.	1993	65,16	58,95	71,96	13,01
4.	1994	63,88	57,49	71,04	13,55
5.	1995	64,61	58,22	71,70	13,48
6.	1996	65,88	59,73	72,51	12,78
7.	1997	66,83	60,95	72,95	12,00
8.	1998	67,24	61,46	73,26	11,80
9.	1999	65,90	59,80	72,20	12,40
10.	2000	65,00	58,90	72,40	13,50

Źródło: „Nasielienije Rossii”, s. 103.

Wystąpiło wyraźne pogorszenie ogólnych warunków życia znacznej części społeczeństwa. Na uwagę zasługuje jedyny pozytywny fakt, że po 1994 r. przeciętna statystyczna długość życia wzrosła o ponad trzy lata. Poprawa ta trwała jedynie do 1998 r. W następnym roku po kryzysie finansowym średnia długość życia uległa skróceniu.

Dramatyczna sytuacja demograficzna, a zwłaszcza raptowny spadek dzietności i stopniowe obniżanie się liczby ludności Rosji, spotkało się z ogromnym oddźwiękiem nie tylko wśród demografów rosyjskich. Sprawa stała się w Rosji bardzo głośna. Na ten temat zabrało głos wielu naukowców i polityków. Kwestia ta jest stale obecna w rosyjskich środkach masowego przekazu. Pisze się o tej sprawie jako o jeszcze jednej oznace upadku Rosji, utraty przez nią statusu mocarstwowości i rozkładu moralnego społeczeństwa. Zdarza się, że kwestia ta bywa celowo wyolbrzymiana dla pokazania negatywnych skutków, jakie przyniosła zmiana ustroju i rozpad Związku Sowieckiego.

W naukowych czasopismach rosyjskich ukazuje się na ten temat wiele publikacji. Przegląd głoszonych opinii jest bardzo interesujący i wymaga zaprezentowania. Jedną z pierwszych publikacji była ostrzegawcza wizja napisana przez B. Choriewa³, który na podstawie danych statystycznych z lat 1989-1992 wskazał, że w najbliższych latach grozi Rosji poważny regres demograficzny o znamionach katastrofy. Przyszłość pokazała, że autor przewidział, co wydarzy się w najbliższych latach.

Liczne prace z tego zakresu pojawiły się w czasopismach naukowych. Można wymienić opracowanie A. I. Antonowa⁴, który analizując przyczyny spadku urodzeń, stawia tezę o kryzysie rodziny rosyjskiej i zaniku więzi międzyludzkiej, która prowadzi do unicestwienia społeczeństwa. Według autora dalsza kontynuacja mocno ugruntowanej tendencji do małodzieńności doprowadzi w efekcie do zaburzeń w strukturze wieku i procentowego zwiększenia się w społeczeństwie ludzi starszych pozbawionych opieki itd.

W sposób jeszcze bardziej dramatyczny ujmuje tę kwestię W. I. Kozłow⁵. Według niego dłuższe utrzymywanie się wysokiej skali umieralności, niskiej dzietności przyniesie następstwa doprowadzające do katastrofy narodowej. W opublikowanym artykule pod znamionym tytułem *Wymieranie Rosji: kryzys czy katastrofa?* twierdzi, że malejąca liczba urodzeń wpłynie w przyszłości na liczebność armii rosyjskiej, która nie będzie mogła być tak liczna jak jest obecnie. Będzie to stanowiło dla Rosji wielkie zagrożenie⁶. Tego

³ *Rossija pieried licom diemograficzeskoj katastrofy*, „Nauka i Żizn” (Moskwa) 1992, nr 11, s. 30-33.

⁴ *Depopuljacija i krizis siemi w postsowietskoj Rossii. Kto winowat i czto dietat*, „Wiestnik MGU. Socjologija i Politologija” (Moskwa) 1995, nr 2, s. 18.

⁵ *Wymiranije ruskich, istoriko-diemograficzeskij krizis ili katastrofa*, „Wiestnik RAN” (Moskwa) 1995, nr 9, s. 770-779.

⁶ Autor zakłada, że w przyszłości Rosja nadal musi być krajem zmilitaryzowanym, dysponującym liczną armią. Pogląd swój formułuje w sposób następujący: „Przy optymalnej liczebności armii rosyjskiej, która powinna liczyć 1,5 mln żołnierzy (nie licząc wojsk MSW o liczbie 500 tys.) i przy trwaniu dwuletniej służby wojskowej należy rocznie powoływać do wojska 700 tys. ludzi. Natomiast w 1993 i 1994 r. rodziło się rocznie po 600 tys. chłopców rosyjskich, których liczba w wyniku zgonów zmniejszy się do 500-520 tys. W takim razie w 2011-2012 roku, odliczając inwalidów oraz wyreklamowanych z wojska, pozostanie do dyspozycji wojska 100-150 tys. Rosjan. Inne Republiki dadzą jeszcze 50 tys. rekrutów, a gdzie wziąć brakujących – nie wiadomo” (s. 776). Nie wnikając w same wyliczenia, które odznaczają się dużą dowolnością, ważniejsza jest wymowa polityczna głoszonych poglądów, które brzmią w XXI wieku dość anachronicznie. Wynika z nich, jak mocno zakorzeniony jest w społeczeństwie rosyjskim mit o zagrożeniu wewnętrznym i zewnętrznym Rosji, którą może obronić jedynie liczna armia.

typu alarmistyczne poglądy są podnoszone przez środki masowego przekazu. Wielu publicystów dowodzi, że istniejące trendy demograficzne doprowadzą do strat terytorialnych i powrotu Rosji do granic Wielkiego Księstwa Moskiewskiego⁷.

Bardziej wyważone, choć też pesymistyczne, są rozważania I. W. Bestuzewa-Łady, autora, który w sposób bardzo wnikliwy przedstawia współczesną sytuację społeczną Rosji. Uważa on, że załamanie demograficzne Rosji jest wywołane wieloma przyczynami obiektywnymi. Rozpoczyna diagnozę stanu stwierdzeniem: „[...] od kilku lat w Rosji zgony przewyższają urodzenia. Zaludnienie zaczęło zmniejszać się rocznie początkowo o dziesiątki, następnie o setki tysięcy, zbliża się do miliona i grozi w przyszłości jeszcze większymi stratami. Wielu demografów w związku z tym bije na alarm. Przyjmują założenia, że przy zachowaniu tych tendencji w najbliższych dziesięcioleciach ludność zmniejszy się o 1/4 i nadal szybko będzie się zmniejszała. Nietrudno wyobrazić sobie, co może to znaczyć dla nas, kiedy w sąsiednich krajach azjatyckich będzie występował dalszy szybki wzrost zaludnienia”⁸. Pomimo tej katastroficznej wizji autor podchodzi do omawianej kwestii w sposób bardziej wyważony, a nawet filozoficzny. Traktuje to jako problem niezmiernie ważny, wymagający kompleksowego przeciwdziałania poprzez stworzenie w Rosji alternatywnej cywilizacji, w której każda rodzina będzie miała zapewnione bezpieczeństwo ekonomiczne, stabilizację psychiczną, odpowiednie warunki życiowe itd. Według autora Rosja jest w stanie stworzyć taką nowoczesną cywilizację opartą na nowych zasadach moralnych. Jedyne w tym przypadku: „wymieralność Rosji przestanie być realna, stanie się jedynie mitem, jednym z koszmarów epoki trzeciej «smuty» w historii Rosji (licząc pierwszą na przełomie XVI i XVII w., i drugą w latach 1917-1920)”⁹.

Przedstawione podejście, dość typowe dla mentalności rosyjskiej, ma charakter bardziej mitologiczno-ideologiczny niż pragmatyczny. Niemniej wskazuje na zrozumienie przez Rosjan przełomowej sytuacji, w jakiej znalazł się ich kraj.

⁷ Analizę współzależności między potencjałem ludnościowym a pozycją mocarstwową Rosji w XX wieku oraz przyczyny obecnej „degradacji” demograficznej narodu rosyjskiego przeprowadził W. Makarenko (*Kto sojuznik Rossii?*, Moskwa 2000, s. 179-182).

⁸ *Wymrocznost nasielienija Rossii, mit ili realnost*, „Otieczestwiennaja Istorija”, (Moskwa) 1996, nr 4, s. 113.

⁹ Tamże, s. 128.

Znamienne są artykuły, które ukazały się w pracy zbiorowej *Nacjonalnyje intieriesy russkowo naroda i diemograficzeskaja situacija w Rossii*¹⁰. Aktualna sytuacja demograficzna Rosji została w nich ujęta w szerokim kontekście zagadnień historycznych, politologicznych i społecznych. Książka ta, prześlągnięta duchem nacjonalistycznym, w sposób znamieny oddaje poglądy ludzi, których celem jest przywrócenie Rosji rangi mocarstwa światowego. Na uwagę w tym opracowaniu zasługują trzy artykuły: autorstwa A. I. Koreszki-na¹¹, N. E. Titowej¹² oraz A. P. Siercowej i G. D. Karpowa¹³.

W opracowaniach tych autorzy ukazują diagnozę stanu aktualnego. Zwracają uwagę na nasilający się spadek urodzeń oraz coraz wyższą zachorowalność i wysoką umieralność. Wspominają również o obniżeniu się przeciętnej długości życia u mężczyzn o 10 lat, o pogarszającym się stanie zdrowia fizycznego i psychicznego u dzieci i młodzieży. Na podstawie tej pesymistycznej diagnozy konstruują przyszły scenariusz ukazujący katastrofę kraju i narodu rosyjskiego. Trzeba zaznaczyć, że wszystkie te wizje mają charakter alarmistyczny. Można tu przytoczyć następującą opinię: „Z dużą pewnością w ciągu 25-50 lat liczebność ludności rosyjskiej może zmniejszyć się 3-4 razy, mająca miejsce katastrofa demograficzna może przeobrazić się w katastrofę etniczno-historyczną: naród rosyjski jako wielki naród zakończy swoje istnienie i w konsekwencji zejdzie (Rosja) z historycznej sceny jako suwerenne państwo”¹⁴.

W podobnym tonie napisany jest również artykuł, w którym zwrócono uwagę na możliwość zmian narodowościowych na terytorium Rosji. Sformułowano to w sposób następujący: „Niektóre terytoria, gdzie muzułmanie przeważali do połowy XVI wieku (obwody: astrachański, czelabiński, orenburski oraz północno-wschodnia część obwodu niżnonowogrodzkiego), znowu mogą stać się czysto muzułmańskie”¹⁵.

¹⁰ Red. E. Troickij, Moskwa 1997.

¹¹ *Problemy priostanowki diepopuljacji russkowo etnosa*, s. 119-126.

¹² *Błagosostojanie i diemograficzeskije prociessy w sowriemiennoj Rossii*, s. 127-132.

¹³ *Tragiczieskaja diemografija smutnowo wriemieni*, s. 133-138.

¹⁴ K o r e s z k i n, art. cyt., s. 123.

¹⁵ T i t o w a, art. cyt., s. 131-132. W cytowanej pracy pojawia się równocześnie obawa przed napływem migrantów z południa, którzy naruszają jednolitość etniczną Rosji. Ze względu na ostrość ksenofobiczną wypowiedzi warto tę opinię przytoczyć w całości z oryginału: „Istnieje możliwość pojawienia wielu dziesiątków nowych mniejszości narodowych, z których największą będzie mniejszość chińska. Pojawią się w Rosji przybysze z południa. Pierwsze znaki tego są widoczne. Są to uchodźcy tadżyccy, uzbecy, turkmeńscy, azerbejdżańscy, ormiańscy, gruzińscy oraz z innych krajów kaukaskich i środkowo-azjatyckich.

Do dyskusji dołączył się A. Sołżenicyn. Jego głos jest dość znamieny, gdyż reprezentuje stanowisko inteligencji rosyjskiej, która obarcza za wszystkie nieszczęścia aktualną władzę rosyjską¹⁶. Ze względu na wagę problemu zabrał również w tej istotnej sprawie głos prezydent Federacji Rosyjskiej W. Putin¹⁷. Świadczy to, że sytuacja demograficzna kraju staje się dla władz państwa kwestią priorytetową.

Z przedstawionych wypowiedzi wynika, że niekorzystne kształtowanie się parametrów ruchu naturalnego ludności Rosji stało się obiektem rozważań i dyskusji naukowej, która nabiera coraz bardziej wydźwięku politycznego. Trudno w pełni zorientować się, w jakim stopniu przedstawione poglądy mają rozwiązać trudne kwestie demograficzno-społeczne, a w jakim stopniu są punktem wyjścia do formułowania koncepcji geopolitycznych i idei nacjonalistycznych. Realne załamanie demograficzne jest wykorzystywane do tworzenia ujęcia zmitologizowanego, z którego wyłania się bliska perspektywa

Następnie przybędą Chińczycy, Kurdowie, Afgańczycy, Somalijscy. Uchodźcy z afrykańsko-azjatyckich krajów zaczną tworzyć swoje formalne i nieformalne organizacje, w tym również kryminalne, w miarę możliwości będą się oni odgraniczać od otoczenia. Powstaną odrębne dzielnice w rosyjskich miastach grupujące mniejszości etniczne, często całe «Chinatown», z egzotycznymi dla Rosjan świątyniami. Mogą pojawić się zbiorowiska wielokonfesyjne, gdzie prawosławni Rosjanie nie będą przeważali. Istnieje niebezpieczeństwo rozprzestrzeniania się wśród Rosjan i ludności rosyjskojęzycznej nie tylko protestantyzmu, ale także buddyzmu, wyznawców Kryszny czy synkretycznych religii Wschodu”.

¹⁶ Sołżenicyn w swojej książce o Rosji (*Rosja w zapaści*, Warszawa 1999, s. 69) napisał: „A to, co zupełnie nie nadaje się na pokaz, to katastrofalna sytuacja demograficzna, a nawet po prostu złowróżebne wymieranie i to nie wszystkich narodów zamieszkujących Rosję, lecz przede wszystkim słowiańskich. Jak pokazuje statystyka ostatnich lat, wymierają właśnie etniczni Rosjanie – i to w tempie! Poczynając od roku 1993, przewaga liczby zgonów Rosjan nad ich liczbą urodzeń osiąga liczbę miliona rocznie. Roczny ubytek jest więc taki, jak gdyby w Rosji szalała wojna domowa. Taki spadek liczby ludności nie miał miejsca nigdzie na świecie po drugiej wojnie światowej. I według wszelkich danych będzie on w ciągu następnych dziesięcioleci postępował nadal. Nie widać powodów, dlaczego miałyby się zmienić (jeszcze przesłania nieco ten ubytek dopływ rosyjskich uchodźców). A czy naszych elokwentnych polityków to wymieranie cokolwiek wzrusza? Kto z nich próbował ten proces zatrzymać? Stworzyć stabilne warunki egzystencji, w których naród mógłby przetrwać?”

¹⁷ Prezydent Putin stwierdził 8. 07. 2000 r.: „Nas, obywateli Rosji, rok za rokiem staje się mniej i mniej. Już od kilku lat liczba mieszkańców państwa zmniejsza się średnio o 750 tys. I jeśli wierzyć prognozom, a prognozy opierają się na realnych badaniach, rzeczywistej pracy ludzi, którzy sądzą, że za 15 lat Rosjan może być mniej o 22 mln. Proszę zastanowić się nad liczbami, to siódma część ludności państwa. Jeśli obecna tendencja utrzyma się, przetrwanie narodu zostanie zagrożone. Realnie zagraża nam, iż staniemy się narodem niedołącznym. Dzisiejsza sytuacja demograficzna jest zatrważająca” (S. D e b s k i, *Problemy demograficzne Federacji Rosyjskiej*, w: „Biuletyn PISM” (Warszawa) 2001, nr 6, s. 57-62).

całkowitego wymarcia narodu rosyjskiego. Nieważna jest w tym przypadku realność konstruowanych koncepcji. Tworzenie atmosfery bliskiego zagrożenia ułatwia konsolidację ugrupowań, którym bliska jest idea wielkiej, jednolitej, mocarstwowej Rosji.

Autorzy formułowanych opinii nie dostrzegają faktów oczywistych, a mianowicie tego, że zmiana sytuacji demograficznej Rosji (tzn. wzrost urodzeń i obniżenie zgonów) można jedynie osiągnąć drogą poprawy warunków społecznych, ekonomicznych i ekologicznych kraju oraz poprzez zmianę postaw i zasad etycznych społeczeństwa, które w ciągu dziesięcioleci było deprawowane w warunkach systemu totalitarnego. Wymaga to demilitaryzacji kraju, zakończenia wojen kolonialnych na Kaukazie oraz stworzenia państwa obywatelskiego, demokratycznego i praworządnego, funkcjonującego w orbicie humanistycznych wartości moralnych. Bez spełnienia tych podstawowych wymogów sytuacja demograficzno-społeczna Rosji nie ulegnie poprawie.

BIBLIOGRAFIA

- A n d r i e j e w E. M.: Smiertnost' w Rossii, „Sowriemiennaja Demografija” (Moskwa) 1995, s. 44-62.
- A n t o n o w A. I.: Depopuljacija i krizis siemi w postsowieckoj Rossii, Kto winowat' i czto diełat', „Wiestnik MGU. Socjologija i Politologija” (Moskwa) 1995, s. 18, nr 2.
- B e s t u ż e w - Ł a d a I. W.: Wymrocznost' nasielenija Rossii, mit ili realnost', „Otieczestwiennaja Istorija” (Moskwa) 1996, nr 4, s. 113-128.
- C h o r i e w B.: Rossija pieried licom diemograficzeskoj katastrofy, „Nauka i Žizn'” (Moskwa) 1992, nr 11, s. 30-33.
- „Demograficzeskij Jeżegodnik Rossii”, Moskwa 2000.
- D ę b s k i S.: Problemy demograficzne Federacji Rosyjskiej, „Biuletyn PISM” (Warszawa) 2001, nr 6, s. 57-62.
- E b e r h a r d t P.: Geografia ludności Rosji, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- K o r e s z k i n A. I.: Problemy priostanowki diepopuljacji ruskogo etnosa, w: Nacjonalnyje intieriesy ruskogo naroda i diemograficzeskaja situacija w Rossii, red. E. Troickij, Moskwa 1997, s. 119-126.
- K o z ł o w W. I.: Wymiranije ruskich, istoriko-diemograficzeskij krizis ili katastrofa, „Wiestnik RAN” Moskwa (1995), nr 9, s. 770-779.

- M a k a r e n k o W.: Kto sojunniki Rossii?, Moskwa: Stradis 2000.
„Nasielienije Rossii 1999”, Moskwa: Goskomstat Rossii 2000.
„Rossijskij Statisticeskij Jeżegodnik 1999”, Moskwa: Goskomstat Rossii 2000.
S i e r c o w a A. P., K a r p o w G. D.: Tragiczieskaja diemografija smutnogo wriemieni, w: Nacjonalnyje intieresy russkogo naroda, s. 133-138.
S o ł ż e n i c y n A.: Rosja w zapaści, Warszawa: Politeja 1999.
T i t o w a N. E.: Błagosostojanije i diemograficeskije prociessy w sowriemiennoj Rossii, w: Nacjonalnyje intieresy russkogo naroda, s. 127-132.
T u l s k i j M.: Istinnoje lico diemograficeskoj katastrofy, „Niezawisimaja Gazeta” (Moskwa) 2001, nr 10, s. 4-7.

THE SOCIO-DEMOGRAPHIC SITUATION OF RUSSIAN FEDERATION

S u m m a r y

The paper shows some consequences of the outbreak of the Soviet Union and how the changes in its system have influenced the living conditions of Russian population and the demographic situation of Russian Federation. Economical failure, a result of mistakes in „perestroika,” has lowered the living standards, caused disproportions in affluence, and extended the phenomena of social pathologies. In effect, we saw essential demographic repercussions. The number of births has considerably diminished, a phenomenon which together with the rise in death rate have caused a successive depopulation. The statistical data show not only the level of demographic reproduction, but also they give some information about the number of abortions, divorces and other factors reveling the moral condition of Russian society. The demographic situation of Russian Federation has become an object of discussion in the Russian mass media and in scientific milieus. Some more interesting views of specialists and Russian activists have been presented here. Information on demography has been supplemented by statistical data showing the living standards of the Russian people. New phenomena have appeared recently (e.g. unemployment). Eventually, it has been pinpointed that the demographic-social process may exert a bad influence on the political situation of Russian Federation.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: Rosja, demografia, depopulacja.

Key words: Russia, demography, depopulation.